

RECENZIJOS

Navicula litterarum Baltica-rum. Philologische Baltikum-Studien für Jochen D. Range zum 65. Geburtstag, hrsg. von Stephan Kessler und Christiane Schiller, Wiesbaden: Harrassowitz, 2006, 249.

Su poetine išmone pavadintas jubiliejinis straipsnių rinkinys, „Baltistikos rašinių laivelis“, skiriamas energingam jos platumų navigatoriui profesoriui Jochenui D. Rangei, kuriam 2006 m. gegužės 3 dieną sukako šešiasdešimt penkeri.

Proginiams leidiniams dažniausiai būdingas didelis temų margumas, ir sudarytojams būna gana keblu susieti jas į nuoseklesnę visumą, tačiau šio rinkinio kompozicija yra darni ir gerai apgalvota.

Be leidėjų prakalbos ir Jubilato publikacijų sąrašo, į atskirą skyrių *In honorem Jochen D. Range* (p. 14-33) sudėti sveikinimo žodžiai iš Vokietijos, Latvijos ir Lietuvos atskleidžia ir gražiai paryškina daugialypę ir našią gerbiamojo sukaktuvininko veiklą, o likusiuose skyriuose spausdinami straipsniai atspindi jo, baltisto, vertėjo ir kultūrininko, mokslinių interesų įvairovę. Rinkinį sudaro 20 straipsnių,

pagal tematiką sugrupuotų į keturis kiekybiškai apylygius skyrius: vienas iš jų (iš viso šeši straipsniai) skirtas 16 a. lietuvių raštijos atstovo Jono Bretkūno palikimo lingvistinėms ir tekstologinėms studijoms, kiti du – kalbos tyrimo bei literatūros mokslo ir vertimo klausimams (po penkis straipsnius kiekviename). Keturi rašiniai skirti konkreitiems tekstologijos ir kultūros istorijos dalykams. Publikacijų autoriai – ir vyresnės, ir jaunosios kartos vokiečių, italų, lietuvių ir latvių baltistai.

Jochenas D. Rangė yra gimęs tais pačiais metais, kuriais pasirodė žinoma Viktoro Falkenhahno monografija apie Jono Bretkūno gyvenimo ir jo milžiniško darbo – pirmojo visos Biblijos vertimo į lietuvių kalbą – aplinkybes¹. Todėl kyla pagunda išvelgti tam tikrą simbolinį ryšį tarp šio išoriškai atsitiktinio fakto ir išskirtinės vietos, kurią Jubilato kūryboje užėmė ir užima „lietuvių Liuterio“² rankraščių kritinis

¹ Viktor Falkenhahn, *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Brekke und seine Helfer*, Königsberg u. Berlin: Ost-Europa, 1941.

² Bronys Savukynas, Joną Bretkūną skaitant, *Pergalė* 5, 1984, 182.

tyrimas. Komentarų tomas³ ir 1991 m. išleisti Psalmių ir Naujojo Testamento faksimiliniai leidiniai, kuriuos Rangė parengė drauge su Friedrichu Scholzu, taikliu Vytauto Ambrazo pastebėjimu, panaikina istorijos užkeikimą, ilgus amžius slėgusį nespausdintą Bretkūno rankraštį⁴. Be jokios abejonės, šie darbai buvo stiprus postūmis gilintis ne tik į Bretkūno kalbos ypatybes, bet ir į bendresnes senųjų raštų publikavimo ir jų filologinės analizės problemas. Ilgalaike ir fundamentalią minėtų leidinių reikšmę baltistikai, galima sakyti, tiesiogiai liudija ir šis rinkinys, ypač jo „Bretkūno skyrius“, spausdinamų rašinių skaičiumi šiek tiek pralenkiantis likusius skyrius, kuriuose daugiau dėmesio skirta kitiems dalykams.

Nuo šio skyriaus, matyt, ir vertėtų pradėti trumpą į „Baltistikos laivelį“ sutilpusių straipsnių apžvalgą.

„Bretkūno skyriaus“ publikacijos išdėstytos autorių pavardžių abėcėlės tvarka⁵, taigi jos pradedamos Eglės B u –

k a n t y t ė s pastabomis (p. 37–43) apie Bretkūno Evangelijose vartojamas trejopas įsakymo resp. draudimo raiškos priemonės – liepiamosios nuosakos ir imperatyvinės reikšmės būsimąjo laiko antrojo asmens formas bei konstrukciją *turėti* + bendratis. Gretindama Bretkūno vertimą su skirtingų jo šaltinių (Evangelijų lotynų, graikų ir vokiečių kalbomis) atitinkamomis vietomis, autorė bando nustatyti, kiek vienokios ar kitokios įsakymo raiškos pasirinkimą galėjo sąlygoti originalo kalba. Bendra šios publikacijos išvada yra tokia: įsakymo resp. draudimo reiškimą liepiamosios nuosakos formomis turėjusi lemti šnekamosios kalbos tradicija (pvz., Lk 18₂₀: *Garbink tewą tawa ir matiną* – Vulg.: *honora patrem tuum et matrem* – Liuterio: *Du folt deinen Vater vnd deine Mutter ehren*), o modalinių būsimąjo laiko 2 a. formų vartojimą – lotyniškas originalas⁶ (plg. Mt 19₁₈₋₁₉: *O artimaghī tawa taip milefi, kaip pats fawe* – Vulg.: *et diliges proxi-*

³ Jochen D. R a n g e, *Bausteine zur Bretke-Forschung. Kommentarband zur Bretke-Edition (NT)*, Paderborn etc.: Schöningh, 1992.

⁴ Vytautas A m b r a z a s (rec.), J. D. Range, *Bausteine zur Bretke-Forschung...*, *Baltistica* 28(2), 129.

⁵ Šios tvarkos laikomasi visame rinkinyje, tačiau toks itin demokratiškas straipsnių išdėstymo būdas kur ne kur šiek tiek ardo vidinį skyriaus vientisumą. Suprantama, ši „pastaba paraštėje“ anaipol nėra priekaištas.

⁶ Kad būsimąjo laiko formų vartojimui šiokią tokią įtaką turėjo originalas, neabejojama ir autorės cituotame Antano Jakulio straipsnyje. Deja, jis pacituotas nevisai korektiškai: netiksliai nurodytas puslapis (turi būti 167, o ne 159), be to, ten taip pat sakoma, kad „tokio šių formų vartojimo negalima paaiškinti tik religinių raštų, parašytų kitomis kalbomis, įtaka“ (A. J a k u l i s, Būdingesnieji būtojo dažninio ir būsimąjo laikų vartojimo atvejai XVI–XVII a. lietuvių raštuose, *Baltistica* 2(2), 1966, 167).

mum tuum sicut te ipsum). Konstrukcija *turėti* + bendratis greičiausiai esanti atsiradusi dėl vokiečių kalbos poveikio (plg. Mt 47: *Diewo Wiefchpaties tawo ne turi gundinti* – Liuterio: *Du folt Gott deinen HERRN nicht versuchen*). Tiesa, išvada formuluojama ne be išlygų: autorė spėja, kad tiek imperatyvines būsimosio laiko formas, tiek konstrukciją *turėti* + bendratis Bretkūnas galėjęs vartoti siekdamas stilistinės įvairovės ar tam tikrų stilistinių atspalvių; be to, konstrukcija *turėti* + bendratis galbūt esanti perimta nevalingai, nes įsakymo reikšme Rytprūsiuose ji vartota dažniau negu kitur Lietuvoje. Pastarajam spėjimui patvirtinti, kaip pripažįsta ir pati autorė (p. 42), reikia specialių tyrimų. Bent jau dabartinės lietuvių kalbos požiūriu ši konstrukcija privalėjimui, priedermei, reikiamybei reikšti yra gana įprasta ir bendrinėje kalboje, ir tarmėse.

Paolos Cotticelli Kurras straipsnyje *Aspekte der morphosyntaktischen Interferenz in Brete: Morphologische Lehnprägungen und syntaktische Übertragungen* (p. 45–61) aprašyti su interferencija siejami reiškiniai, kuriuos, autorės nuomone, kalbos lygmeniu analizuojant senuosius versitinius lietuvių tekstus reikėtų skirti nuo skolintų. Šiuo požiūriu aptardama įvairius Bretkūno Naujojo Testamento kalbos dalykus (pvz., morfologinę giminės kategorijos realizaciją, linkinių painiojimą, pasyvo, beasmenių ir

kt. veiksmožodžio formų perteikimą, žodžių tvarką ir pan.), autorė vietoimis, atrodo, nevisai tiksliai (ar bent jau neaiškiai) interpretuoja kai kuriuos konkrečius faktus. Pavyzdžiui, neaišku, kodėl teigiama, kad lotynų kalbos neutrum formą *mirabilia* Bretkūnas verčia substantyvizuotu būdvardžiu *stebuklus*, kurį, esą, galima interpretuoti kaip savotišką elipsės atvejį, pažodžiui artimiausią originalui, plg. Lk 5₂₆: *Stebuklus regeiam sčę dieną* – Gaidžio pataisyta: *Mes efme sčę dieną diwnus daiktus regeię* – lo. *Vidimus mirabilia hodie* – vok. *Wir haben heute seltsame ding gesehen*, p. 46. Atrodytų, kad ir Bretkūno kalboje pasitaikanti daiktavardžių giminės morfologinio įforminimo svyravimą, pvz.: *affieras / affiera, lenczugais / lenczugomis, smertis (masc.) / smertis (fem.)* ir pan., autorė be aiškesnių argumentų pernelyg lengva ranka priskiria originalo kalbos sąlygotiems interferencijos reiškiniams.

Straipsnyje *Nochmals zur Stellung des Adessivs im Altlitauischen* (p. 75–81) Gina Kavaliūnaitė apžvelgia Bretkūno ir Chylinskio Naujojo Testamento vertimuose vartojamas adesyvo (vad. pašalio esamojo vietininko) formas, aiškiai rodančias, kad juose abiejuose adesyvas žymi lokalizaciją gyvos būtybės dvasinėje erdvėje arba gyvų būtybių aplinkoje. Tiesa, Bretkūno vertime vietoj lauktino adesyvo pasitaiko tokių inesyvo (vidaus esamojo vietininko) formų kaip *maneie*,

jame / jamėje ar iufuie, kurios iš pirmo žvilgsnio tartum ir prieštarautų išvada, kad priešprieša 'gyvas' : 'negyvas' realizuojama adesyvu resp. inesyvu, tačiau toks jų painiojimas gali būti paaiškintas originalo kalbos įtaka. Kadangi tradiciškai adesyvui priskiriama reikšmė „buvimas prie, šalia ko“ tiek Bretkūnas, tiek Chylinskis nuosekliai vartojo prielinksninę konstrukciją *pas*, *prie / prieg* + negyvo daikto pavadinimo galininkas, plg. J 20, 8-11: *O Maria stoweio prieg Grabo verkdama* (Bretkūnas) – *Ó Maria stowejo ore and* (→ *pas*) *graba verkdama* (Chylinskis), straipsnyje pristatomas įtikinamas adesyvo keitimo prielinksninėmis konstrukcijomis scenarijus, taip pat siūloma patikslinti senuosiuose lietuvių raštuose vartojamo adesyvo reikšmės apibrėžimą, nes faktinė jo vartoseną Bretkūno ir Chylinskio tekstuose aiškiai rodo, kad adesyvą su inesyvu sieja papildomosios distribucijos santykis pagal gyvumo : negyvumo priešpriešą.

Trumpas, bet įtaigus Jurgio Pakerio etiudas (p. 83–85) skirtas vienai veiksmazodžio (*ne*)*byloti* veikiamosios rūšies es. laiko dalyvio hiperkorekcinei formai *nebylįs*, kuria savo vertimuose Bretkūnas kartais pakeisdavo dalyvį *ne kalbans*. Postūmis pasidaryti tokią hiperkorekcinę formą galėjęs būti *i* kamieno dalyvių vns. vardininko galūnės fonetinis sutapimas su atitinkama *iiō* kamieno daiktavardžių galūne, plg. *neregins* → *neregįs*, *neregintį* ir *neregys*, *neregį*.

Dviejuose šio skyriaus straipsniuose nagrinėjami Bretkūno vertimų santykio su jų šaltiniais klausimai.

Palyginusi Bretkūno Postilę (1591) su su Bugenhageno *Das leiden und Aufferstehung vnfers Herrn Ihefu CHRIFTI* (1544) ir *Historia passi et glorificati domini nostrī Iefu Chrifti* (1546), Jolanta Gelumbeckaitė savo straipsnyje (p. 63–74) prieina prie išvados, kad Bretkūno Postilės šaltinis galėjęs būti arba Buhenhageno *Das leiden und Aufferstehung* (...) (1544) vėlesnis vokiškas leidimas, arba jis paprasčiausiai laikęsis tame leidime pasitaikančių dažnų nukrypimų, o Buhenhageno lotyniškoji Kančios redakcija vertimui neturėjusi jokios įtakos. Išvadą akivaizdžiai patvirtina prie straipsnio pridėtos trys lentelės, kuriose nurodyti sutapimai ir nesutapimai tarp atitinkamų Bretkūno Postilės vietų (»Mukas 1591) ir Buhenhageno »Das Leiden« 1544 ir »Passio« 1546.

Friedricho Scholzo straipsnyje *Zu Bretkes Doppelübersetzung von Psalm 1* (p. 87–92) lyginamos dvi pirmosios Psalmės redakcijos – pagrindinė ir koreguota. Taisytoje redakcijoje yra daugiau nesutapimų su pirmojoje redakcijoje pavartotomis žodžių formomis, kurios liudija, kad ši redakcija yra labiau nutolusi nuo Liuterio vertimo, kuris buvo tiek pirmosios, tiek kitų Psalmių šaltinis. Kodėl Bretkūnas perbraukė pagrindinę redakciją ir paliko antrąją, pasak straipsnio auto-

riaus, sunku suprasti. Gal būta tiesiog apsirikimo, tačiau antroje redakcijoje aptinkami senųjų originalų pėdsakai, autoriaus nuomone, tyrėjams iškelia uždavinį atkreipti dėmesį į tai, kur ir kuriais atskirais atvejais Bretkūnas prieš versdamas kalbos ir turinio požiūriu painias atkarpas yra kreipęsis į senuosius originalus.

Antrasis čia apžvelgiamo jubiliejinio leidinio skyrius skirtas bendresnėms kalbos tyrimo temoms: Pietro U. Dinis straipsnyje *A Note on Marcin Bielski and the Lithuanian Language* (p. 95–100) apžvelgia ir vertina 1564 m. M. Bielskio lenkiškoje Kronikoje išdėstytą lietuvių ir jų kalbos „teoriją“ ir ten pateiktus lietuvių kalbos faktus; Raineris Eckertas (*Dainalietische Phraseologie*, p. 101–105) nagrinėja specifines latvių frazemas, jo interpretuojamas kaip sudėtiniai kalbos vienetai, kuriems būdingas vadinamasis „semantinis perslinkis“ ir kurie sintaksiškai funkcionuoja kaip sakinio dalis; Anna Helene Feulner (p. 107–118) pristato Senosios lietuvių kalbos etimologinio žodyno (ALEW) projektą (kadangi būsimasis žodynas nebus „naujasis Fraenkeliš“, straipsnyje aptariami jo medžiagos atrankos, paveldėtos leksikos ir skolinių pateikimo principai, pirmiausia nurodant, kokiais bruožais ALEW skirsis nuo gerokai senstelėjusio Fraenkeliš LEW, 1962–65). Wolfgango Hocko straipsnyje *Zum exozentrischen Kom-*

positum im Litauischen (p.119–130) keliamas vad. egzocentriinių dūrinių (pvz., *piliakalnis, darbavietė*) interpretavimo ir jų skirtumo nuo tokių dūrinių, kurių pirmasis dėmuo yra būvardis (plg. *juodbruvys* ir kt.), klausimas. Christiane Schiller (*Überlegungen zu Geisterwörtern im Lietuvių kalbos žodynas*, p. 131–136) atkreipia dėmesį į vad. „žodžių vaiduoklių“ fenomeną, kuris šmėsčioja ne tik praėjusiais šimtmečiais sudarytuose žodynuose, bet ir LKŽ. Kaip pavyzdį galima nurodyti veiksmažodžiui *raudyti* „dažyti audinį raudona spalva“ nepagrįstai priskirtą reikšmę „mėgti“, atklydusią iš 17 a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynuose įsivėlusios klaidos (viena reikšmės paaiškinime vietoj „mėgti, naudyti“ atsirado „mėgti, raudyti“, p. 132–133).

Literatūros ir vertimo mokslui, tekstologijos ir kitiems klausimams skirti rinkinio straipsniai, suprantama, taip pat kiekvienas būtų vertas trumpos anotacijos, tačiau šios recenzijos tikslas buvo smulkiau apžvelgti tuos, kuriuose nagrinėti su kalbos mokslu artimiau susiję dalykai. Čia tik paminėsiu, kad vienas straipsnis tiesiogiai skirtas Jubilato vertimams iš lietuvių kalbos: Anja Kliewe rašinyje, pavadintame *Jochen D. Range als Übersetzer, oder: Übersetzen ist Kunst!* (p.173–189), gana išsamiai aptaria sunkumus, kuriuos vertėjas turėjo nugalėti, kai reikėjo perteikti pasakos stiliui būdingus pakartojimus, elipses,

dainuojamuosius intarpus, taip pat specifinius lietuvių kalbos deminutyvus, ištiktukus ir pan.

Kad ir kokias geras klaidų taisymo programas turėtų šiuolaikiniai kompiuteriai, išvengti vienos kitos korektūros klaidos vis tiek dar niekam nėra pavykę. Nei daugiau, nei mažiau negu kur kitur, yra jų ir šiame leidinyje, pavyzdžiui: p. 9 *Fakulāt* (= Fakultät), p. 37 *Dabarinės* (= Dabartinės), p. 81 *struktura* (= struktūra), p. 101 *здвуз* (= *cdвуз*), p. 149 *kurybos* (= *kūrybos*), p. 180 *pagriegė* (= pagriebė) ir t. t.

Baigdama „Baltistikos rašinių laivelio“ jūreiviams ir navigatoriui norėčiau palinkėti sėkmingai toliau žvalgyti tas platumas, kurias atveria į laivelį sudėtuose straipsniuose nagrinėtos temos.

Regina Venckutė

Rainer Eckert, **Studien zur Sprache der lettischen Volkslieder**. Phraseologische, lexikalische und syntaktische Probleme, Frankfurt am Main etc.: Lang, 2007, 273.

2007 m. Vokietijoje išėjo žinomo slavisto ir baltisto Rainerio Eckerto stamboka monografija „Studien zur Sprache der lettischen Volkslieder“. Monografijos anotacijoje rašoma: „Dieses Buch leistet einen Beitrag zu einem tieferen Verständnis eines be-

sonders exklusiven Teils des kulturellen Erbes der baltischen Völker: zu ihren Volksliedschätzen“.

Bendrajame įvade autorius paaiškina tyrimo šaltinių pasirinkimą; pagrindinis šaltinis yra Kr. Barono ir H. Wissendorffo išleistas „Latvju dainas“ (1894–1915). Tik kartkartėmis pasinaudojama kitų rinkinių liaudies dainomis.

Monografiją sudaro įvadas, trys pagrindinės dalys: pirmoji – „Phraseologisches“ (p. 23–150), antroji – „Lexikologisch-semantisches“ (p. 151–187), trečioji – „Syntaktisch-stilistisches“ (p. 189–249) ir bendrosios išvados.

Pirmoji monografijos dalis susideda iš teorinio įvado (Ausgangspunkte) ir penkių skyrių. Teoriniame įvade Eckertas aptaria frazeologijos tyrimo teorinius pagrindus. Latvių kalbotyroje frazeologijos tyrimo teorinius pagrindus XX a. 6-ajame dešimtmetyje padėjo žymus latvių kalbininkas Arturas Ozolas, kurio koncepcija rėmėsi tuo metu modernia rusų kalbininko V. V. Vinogradovo frazeologijos teorija. Eckertas pagrįstai pripažįsta, kad Ozolas pirmasis šią teoriją pritaikė latvių liaudies dainų kalbai tirti. Perimdamas Vinogradovo klasifikaciją jis kartu įvedė ir tikslesnių terminų, pavyzdžiui, vietoj rusiško nelabai aiškaus *фразеологическое сращение* Ozolas vartojo *idiomą* (lat. *idioma*) etc. Pateikęs ir aptaręs Ozolo latvių liaudies dainų frazeologizmų sinchroninę